शुक्लापाङ्गः, पुं, (शुक्लो अपाङ्गो यस्य ।)मयूरः। इति हेमचन्द्रः ॥ श्वेतवर्णनेत्रान्ते, त्रि ॥ (यथा, मेघदूते ।२३ ।

"शुक्लापाङ्गैः सजलनयनैः स्वागतीकृत्य केकाः प्रत्युद्यातः कथमपि भवान् गन्तुमाशु व्यवस्येत्")

शुक्लाम्लं, क्ली, (शुक्लं अम्लम् ।)अम्लशाकः। इति राजनिर्घण्टः ॥

शुक्लार्म्म, [न्] क्ली, नेत्ररोगभेदः। यथा, । अथ शुक्लभागजा रोगाः। तेषां नामानि संख्यामाह ।

"प्रस्तारिशुक्लक्षतजाधिमांस-
स्नायुर्म्मसंज्ञाः खलु पञ्च रोगाः।
स्याच्छुक्तिका सार्ज्जुनपिष्टकाख्या
जालं शिराणां पिड़िकाश्च तासाम् ॥
रोगा बलासग्रथितेन सार्द्ध-
मेकादशोक्ताः खलु शुक्लभागे ॥"

तेषु प्रस्तार्य्यर्म्मणो लक्षणमाह।

"प्रस्तार्य्यर्म्म तनुस्तीर्णं श्यावरक्तनिभं सितम्।"

तनुः पुत्तली। स्तीर्णं विस्तीर्णम्। श्यावरक्तमित्यत्र विकल्पो बोद्धव्यः ॥*॥ शुक्लार्म्माह।

"सुखेतं मृदु शुक्लार्म्म शुक्लं तद्दर्द्दते चिरात् ॥"

रक्तार्म्माह ।

"पद्माभं मृदुरक्तार्म्म यन्मांसं चीयते सिते।"

पद्माभं पर्णेन रक्तमित्यर्थः। चीयते उपचीयते ॥ अधिमांसार्म्माह।

"पृथु मृद्वधिमांसार्म्म बहुलञ्च यकृन्निभम्।"

पृथु विस्तीर्णम्। बहुलं पुष्टम्। यकृन्निभं ईषत् कृष्णलोहितम् ॥ * ॥ स्नायुर्म्माह।

"स्थिरं प्रसारि मांसाद्यं शुक्लं स्नायुर्म्म पञ्चमम्।"

स्थिरं कठिनम्। शुक्लं स्नावरहितम् ॥ * ॥ शुक्तिमाह।

"श्यावाः स्युः पिशितनिभाश्च बिन्दवो यं शुक्लाभाः सितनिचिताः स शुक्तिसंज्ञः।"

श्यावा इत्यादिवर्णत्रये विकल्पो बोद्धव्यः ॥*॥ अर्ज्जुनमाह।

"एको यः शशरुधिरप्रभस्तु बिन्दुः
शुक्लस्थो भवति तमर्ज्जुनं वदन्ति ॥"

पिष्टकमाह।

"श्लेष्ममारुतकोपेन शुक्ले मांसं सगुन्नतम्।
पिष्टवत् पिष्टकं विद्धि मलाक्तादर्शसन्निभम् ॥"

पिष्टवत् श्वेतम् ॥ * ॥ शिराजालमाह।

"जालाभः कठिनः शिरोऽरुणः शिराणां
मन्तानो भवति शिरादिजालसंज्ञः ॥"

शिरादिजालसंज्ञः शिराजालसंज्ञः ॥ * ॥ शिरापिड़िकामाह।

"शुक्लस्थाः सितपिड़िकाः शिराहता या-
स्ता विद्यादसितसमोपजाः शिराजाः।"

बलासग्रथितमाह।

"कांस्याभोऽम्बुदरथ वारिबिन्दुकल्पो
विज्ञेयो नयनसिते बलाससंज्ञः।"

कांस्याभः श्वेत इत्यर्थः। अम्बुदः कठिनः। वारिबिन्दुकल्पः एतेन मनागुन्नतत्वं बोध्यते। बलाससंज्ञः बलासग्रथितसंज्ञः। क्वचिदेकदेशेनापि समुदयावगमात्। यथा भीमो भीमसेन इति। अतएव सुश्रुते। नामसंग्रहे बलासग्रथितपदं निर्दिष्टम्। इति भावप्रकाशः ॥

शुक्लिमा, [न्] पुं, (शुक्लस्य भावः। शुक्ल+"वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ् च।"५।१।१२३। इमनिच्।) शुक्लता। शुक्लशब्दादिमनप्रत्ययेन निष्पन्नः ॥

शुक्लोपला, स्त्री, (शुक्ल उपल इव आकृतिर्यस्याः।) शर्करा। इति रत्नमाला ॥ श्वेतप्रस्तरे, पुं ॥

शुचिः, पुं, (शुष्यत्यनेनेति। शुष+"शुषिकुषिशुषिभ्यः क्विः।" उणा० ३।१५५। इति क्विः।) वायुः। तेजः। चित्रम्। इति संक्षिप्तसारोणादिवृत्तिः ॥

शुङ्गः, पुं, वटवृक्षः। आम्रातकवृक्षः। इति मेदिनी ॥ शूकः। शूँया इति भाषा। इति शूकशब्दार्थे मेदिन्युणादिकोषौ ॥

शुङ्गा, स्त्री, (शुङ्गोऽस्त्यस्या इति। अच्। टाप्।) पर्कटीवृक्षः। इति मेदिनी ॥ नवपल्लवकोशी। इति हेमचन्द्रः ॥ धान्यादिशूकश्च। शूँया यस्य प्रसिद्धिः ॥ (यथा, सुश्रुते ।४।२६।

"अश्वत्थफलमूलत्वक्शुङ्गासिद्धं पयो नरः।
पीत्वा सशर्करा चौद्रं कुलिङ्ग इव हृष्यति ॥")

शुङ्गाकर्म्म, [न्] क्ली, पुंसवनसंस्कारविशेषः। यथा

"अग्निस्तु मारुतो नाम गर्भाधाने विधीयते।
पुंसवने चन्द्रनामा शुङ्गाकर्म्मणि शोभनः ॥"

इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥

तत्कर्म्मानुष्ठानं यथा। शोभननामानमग्निं संस्थाप्य विरूपाक्षजपान्तां कुशण्डिकां समाप्य वटवृक्षस्य पूर्व्वोत्तरशाखायां फलयुगलशालिनीं कृमिभिरनुपहतां वटशुङ्गा यवानां माषाणां वा त्रिभिस्त्रिभिर्गुड़कैः सप्तवारान् सप्तभिर्मन्त्रैः क्रीणीयात्। सप्तानां मन्त्राणामृष्यादयः साधारणाः। प्रजापतिर्ऋषिः सोमवरुणवसुरुद्रादित्यमरुद्विश्वे देवा देवता न्यग्रोधशुङ्गापरिक्रयणे विनियोगः। ॐ यद्यसि सौमी सोमाय त्वा राज्ञे परिक्रीणामि। इति गुड़कत्रयेण एकं परिक्रयणम् ॥ यद्यसि वारुणी वरुणाय त्वा राज्ञे परिक्रीणामि। इति गुड़कत्रयेण द्वितीयं परिक्रयणम्॥ यद्यसि वसुभ्यो वसुभ्यस्त्वा राज्ञे परिक्रीणामि। इति गुड़कत्रयेण तृतीयं परिक्रयणम् ॥ यद्यसि रुद्रेभ्यो रुद्रेभ्यस्त्वा राज्ञे परिक्रीणामि। इति गुड़कत्रयेण चतुर्थं परिक्रयणम् ॥ यद्यसि आदित्येभ्यः आदित्येभ्यस्त्वा राज्ञे परिक्रीणामि। इति गुड़कत्रयेण पञ्चमं परिक्रयणम्॥ यद्यसि मरुद्भ्यो मरुद्भ्यस्त्वा राज्ञे परिक्रीणामि। इति गुड़कत्रयेण षष्ठं परिक्रयणम् ॥ यद्यसि विश्वेभ्यो देवेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यस्त्वा राज्ञे परिक्रीणामि। इति गुड़कत्रयेण सप्तमं परिक्रयणम् ॥ ततः क्रीतां वटशुङ्गां अनेन मन्त्रेण त्वचादानयेत्। प्रजापतिर्ऋषिरोषधी देवतान्यग्रोधशुङ्गाच्छेदने विनियोगः। ओषधयः सुमनसो भूत्वा अस्या वीर्य्यं समाधत्त इयं कर्म्म करिष्यति। ततस्तां वटशुङ्गां तृणेन वेष्टितामन्तरीक्षेणानीय अन्तरीक्षे स्थापयेत्। ततः कृतशोभननाम्नो अग्नेरुत्तरतः प्रज्वालितशिलायां ब्रह्मचारी कुमारी भगवती वा श्रुतस्वाध्यायशीलो वा ब्राह्मणः आचारतो नीहारजलेनानाहृतलोष्टेन पुनः पुनः पेषयेत्। ततोऽग्नेः पश्चिमतः उत्तराग्रेषु कुशेषु पश्चिमाभिमुखीं वधूं पूर्व्वदिगानतमस्तकां कृत्वा पृष्ठदेशे स्थितः पतिर्दक्षिणपाणेरङ्गुष्ठानामिकाभ्यां वस्त्रवत्तां पेषितवटशुङ्गां गृहीत्वा गर्भवत्या दक्षिणनासाविवरे शुङ्गारसं निक्षिपति अनेन मन्त्रेण। प्रजापतिर्ऋषिरनुष्टुप्छन्दोऽग्नीन्द्रबृहस्पतयो देवता न्यग्रोधशुङ्गारसस्य दाने विनियोगः।

पुमानग्निः पुमानिन्द्रः पुमान् देवो बृहस्पतिः।
पुमांसं पुत्रं विन्दस्व तं पुमाननुजायताम् ॥

ततो महाव्याहृतिहोमं कृत्वा प्रादेशप्रमाणां घृताक्तां समिधं तूष्णीमग्नौ हुत्वा प्रकृतं कर्म्म समाप्य उदीच्यं शाण्डायनहोमादिवामदेव्यगानान्तं कर्म्म समाप्य कर्म्मकारयितृब्राह्मणाय दक्षिणां दद्यात्। इति भवदेवः ॥

शुङ्गी, [न्] पुं, (शुङ्गा अस्त्यस्येति। शुङ्गा+इनिः।) प्लक्षवृक्षः। वटवृक्षः। इति जटाधरः ॥ शुङ्गाविशिष्टे, त्रि ॥

शुचः, शोके। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-पर०-सक०-सेट्।) तालव्यादिः। शोचति। शोकः पुत्रादेरदर्शनाद्दुःखानुभवः। किं शोचतेहाभ्युदये वतास्मानिति भट्टिः। प्रियतमा मां शोचते शोचते। इति महानाटकम्। गणकृतानित्यत्वादात्मनेपदम्। इति दुर्गादासः ॥

शुच,इर्, य ञ ई शौचे। विशरणे। क्लेदे। इति कविकल्पद्रुमः ॥ (दिवा०-उभ० क्लेदे शौचे च अक०-अन्यत्र सक०-सेट्। निष्ठायां अनिट्।) शौचं शुद्धिः। विशरणं विभेदः। क्लेदः आर्द्रभावः। इर् अशुचत् अशोचीत्। य ञ, शुच्यते लोकः स्नानात्। शुच्यति गात्रं बाणः। शुच्यति वस्त्रमम्भसा। ई, शुक्लः। शुचि र पूतीभावे इति प्राचः। रमानाथस्तु एतदनुरोधादेतानर्थान् व्याख्याति। इति दुर्गादासः ॥

शुचा, स्त्री, (शुच शोके+क्विप्। पक्षे टाप्।) शोकः। इति शब्दरत्नावली ॥

शुचिः, पुं, (शुच्यति अनेनेति। शुच+"इगुपधात् कित्।" उणा० ४।११८। इति इन्। सच कित्।) अग्निः। (यथा, भागवते। ४।२४।४।

"पावकः पवमानश्च शुचिरित्यग्नयः पुरा।
वशिष्ठशापादुत्पन्ना पुनर्योगगतिं गताः ॥")

चित्रकवृक्षः। आषाढ़मासः। शुक्लवर्णः। शृङ्गाररसः। इत्यमरः ॥ ग्रीष्मः। शुद्धमन्त्री। ज्येष्ठमासः। इति मेदिनी ॥ सौराग्निः। यथा

"पावकः पवमानश्च शुचिरग्निश्च ते त्रयः।
निर्म्मथ्यः पवमानः स्यात् वैद्युतः पावकः स्मृतः॥